

SCHNEIDER, Susan (ed.): *Science Fiction and Philosophy : From Time Travel to Superintelligence*. Malden (MA); Oxford : Willey-Blackwell, 2009. 355 s. ISBN 978-1-4051-4907-5

Počiatok dejín analytickej filozofie ako histórie špecifickej metódy môžeme zjednodušene interpretovať ako radikálne odmietnutie všetkého, čo len v stopovom množstve pripomínalo nejakú idealistickú či metafyzickú tradíciu. Znakom novopozitivistického odmietania tradície metafyzických skúmaní bolo odsunutie disciplín ako estetika, etika, ale aj filozofia náboženstva, na okraj, či rovno mimo sveta relevantného filozofického záujmu. Netrvalo však ani pol storočia a témy metafyziky či filozofie umenia sa opäť vrátili do priestoru analytickej filozofie, a to s tou výhodou, ktorú analytická metóda predstavuje – s „jasným a odlišným“ svetom pojmov.

S postanalytickou filozofiou sa do centra analytickejšie orientovaných skúmaní vracajú oblasti, akými sú nielen etika a estetika, ale aj literárne teórie, lingvistika a pod. Aj analytická filozofia sa tak vracia k diskusii o platnosti a východiskách vlastnej metódy, a tým aj k dialógu o možnostiach interdisciplinárnych skúmaní a o motívoch, ktoré ju môžu obohatiť.

Jedným z príkladných priestorov stretávania sa ideí na pomedzí niektorých oblastí skúmania v analytickej filozofii, kognitívnych vedách či filozofii vo všeobecnosti a „iných“ svetov, je dialóg medzi filozofiou a literárnou vedou, ktorá dnes čoraz častejšie siaha po filozofických ideách. Ako reprezentanta stačí menovať teóriu možných svetov, ktorá výrazne ovplyvnila uvažovanie a analýzu fikčných svetov.

Svet filozofických skúmaní však nielen obohacuje, ale zákonite je týmito dialógmi obohacovaný. Jedným z týchto partnerov konštruktívnych dialógov je svet vedeckej fantastiky – literatúry vedeckej fikcie (science fiction).

Antológia textov, ktorú zostavila Susan Schneider (profesorka filozofie na University of Pennsylvania, členka viacerých výskumných inštitútov: Penn's Neuroethic Program, Institute for Research in Cognitive Science, Center for Cognitive Neuroscience a i.), predkladá niekoľko kľúčových textov z dejín filozofie, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili popkultúru vedeckej fantastiky. Poinťou však nie je len ukázať na to, ako niektoré filozofické texty vplyvujú na svet umenia a literatúry. Schneider ide vo svojom edičnom pláne ďalej. Sleduje a ukazuje na recipročný vzťah, všíma si používanie metafor a symbolických jazykov vo svete filozofie a, čo je najdôležitejšie, akcentuje vzťah vzájomného ovplyvňovania filozofie z tejto špecifickej druhej strany ľudskej kultúry. Zamieriava sa na fenomén vedeckej fikcie – svet fantastiky, ktorý predstavuje okno, cez ktoré môžeme vidieť filozofiu ako puzzle rôznych tém. Svet fantastiky, science fiction

vo svojej vrcholnej podobe nepredstavuje len svet zábavy a, ako tvrdia niektorí zahraniční recenzenti (Robert J. Sawyer), svet science fiction ani nie je vhodným pomenovaním tohto fenoménu. V skutočnosti, v prípade niektorých literárnych diel a zámerov autorov je vhodnejšie hovoriť o filozofickej fikcii, nie fantastike (*phi-fi not sci-fi!*).

Svet vedecko-fantastickej literatúry predstavuje jednu z dominantných literárnych foriem, ktorá kombinuje oba svety. Tejto téme sa venuje dodnes v mnohom neprekonaná štúdia ruského literárneho vedca Kagarlického (KAGARLICKIJ, Julij: *Fantastika utopie antiutopie*. Praha : Panorama, 1982). Vedecko-fantastická literatúra je podľa autora „nejrozšírenejší forma intelektuálneho románu súčasnosti“. A skutočne, medzi množstvom literatúry sci-fi je možné nájsť niekoľko príkladov takpovediac prvotriednych filozofických románov. Z autorov stačí menovať dnes už svetovo etablovaného Stanisława Lema, Isaaca Asimova, Arthura C. Clarka, Williama Gibsona a mnoho iných.

Schneider rozdeľuje knihu na päť tematických častí, v ktorých prezentuje niekoľko textov. Aj keď sa usiluje pokryť viacero oblastí – od problematiky mysle po cestovanie v čase –, vo výbere článkov a zameraní knihy vidieť niekoľko výrazných tendencií. Predovšetkým je to oblasť kognitívnych vied a filozofie mysle, ktorým sa Susan Schneider profesionálne venuje. Toto zameranie badať tak zo zvolených textov súčasných kognitívnych vedcov a filozofov, ako aj vo vynechaní iných, možno až dôležitejších, z oblasti literatúry. Skúmanie kognitívnych vied predstavuje optiku a kritérium, vďaka ktorému je v kontexte diskusie vedeckej fantastiky a filozofie načrtnutá aj perspektíva tém etiky a politiky. Jej editorsky počin a takto zvolená optika výberu je však vedomým zámerom. Schneider si uvedomuje, že zostaviť antológiu, ktorá by uspokojila všetkých, by bolo nemožné. V úvodnej štúdii sa sama odvoláva na tento problém a sama uvádza množstvo titulov (filozofických diel i literárnych textov), ktoré by celkový obraz mohli doplniť, a to v oboch oblastiach (A. C. Clarke, W. Gibson, H. G. Wells, J. Searle, P. K. Dick).

Z piatich tematických častí – od problému mysle a času k otázke cestovania časopriestorom a kvantových teórií – stačí spomenúť niektoré z uvedených textov.

Už v prvej časti rieši nanajvýš aktuálny filozofický problém, ktorého prítomnosť dokumentujú dejiny literatúry a tiež filozofie. Schneider nastoľuje otázku istoty vonkajšieho sveta a teda, či môžeme byť, existovať v matrixe, alebo v počítačovej simulácii (*Part I: Could I be in a „Matrix“ or Computer Simulation?*). Diela, ktoré s touto otázkou súvisia, netreba čitateľovi či divákovi dôverne predstavovať. Ide o trilógiu *Matrix*, *Animatrix*, drámu *Vanilkové nebo* či akčný film *Total Recall*. Každé z týchto diel súvisí s problémami, čo súvisia s filozofickými skúmaniami, ktoré nájdeme pri prameňoch filozofie. Okrem strategických článkov kognitívnych vedcov a filozofov, ako sú John Pollock a jeho text *Mozog v kadi* (*Brian in a Vat*, kap. 1), Nick Bostrom a štúdia *Si v počítačovej simulácii?* (*Are You in a Computer Simulation?*, kap. 2), sú v prvej časti zaradené kľúčové texty dejín filozofie problematizujúce tému externalizmu. Ide o úryvky z Platónovej *Ústavy: Podobenstvo o jaskyni* (kap. 3) a *Prvej meditácie*

Reného Descarta (kap. 4). Základnou otázkou, ktorú uvedené texty moderných autorov problematizujú, je staroveké i novoveké pýtanie sa na realitu mimo našej mysle a s ním spojená pochybnosť. V oblasti filozofie predstavuje táto téma kľúčový problém epistemológie, no tiež metafyziky. Pollockov myšlienkový experiment, ako aj ideový scenár ďalšieho článku *Matrix ako metafyzika (Matrix as Metaphysics, kap. 5)* od Davida J. Chalmersa, pracujú s filozofickou ideou, ktorú zasadia do pôdy vedecky fantastického prostredia. Plodom Pollockovho uvažovania je tematizovanie skepticizmu vo vzťahu k externému svetu. Chalmersa privádza uvažovanie o hlavnom probléme matrixu – zajatie ľudskej mysle, k ideii, že to, v čom sme v interakcii, nie je svet ilúzií, ale vždy svet fyzikálnych entít, nech sú akékoľvek.

V druhom bloku antológie je čitateľovi predstavená nemenej dôležitá oblasť dialógu filozofie, vedy a fantastiky. Ide nielen o kľúčové témy filozofickej antropológie, ale tiež kognitívnych vied – problém osoby a slobodnej vôle (*Part II: What Am I? Free Will and the Nature of Persons*). Aj tu siaha Schneider po aktuálnych textoch súčasných filozofov a ich texty dáva do relácie s dielami ako *Minority Report, Star Trek, Mindscan* a i. Druhá kapitola je zameraná len na modernú filozofiu a zámer vynechať širšiu dejinnú diskusiu determinuje autorský záujem o prítomnosť myšlienkových experimentov ako metódy. Schneider sa pokúša predostrieť čitateľovi problém identity a druhý blok začína významným článkom Daniela C. Dennetta, ktorý sa pýta: *Kde som? (Where Am I?, kap. 6)*. Dennettov článok je literárnou fikciou par excellence, začínajúcou príbehom o tom, ako ho oslovil Pentagon a NASA, aby sa podujal na tajnú a nebezpečnú misiu. Ako uvádza Schneider vo svojej interpretácii, Dennettovou misiou nie je nič menšie, ako otestovať niektoré teórie identity, a to hlavne problém teórie informačných vzorcov v metafyzike (informational patternism), ktorá je bežne chápaná ako teória psychickej kontinuity mysle. Podľa tejto teórie, ktorá pramení už v diele Johna Locka, myseľ charakterizuje jej schopnosť vedomej reflexie spomienok.

Istou formou editorskej reakcie na predchádzajúci článok je zaradenie textu Erica Olsona *Osobná identita (Personal Identity, kap. 7)*. Olson, pravdepodobne jeden z najvýznamnejších predstaviteľov teórie animalizmu v súčasnej filozofii mysle, poukazuje na nevyhnutnú potrebu chápať pojem osobná identita ako biologickú nevyhnutnosť, pričom otvára perspektívy skúmania pojmu osoby (človeka) nielen v kontexte skúmania ľudských osôb, ale aj v kontraste uvažovania o osobných identitách zvierat, či svetov mimozemšťanov a umelej inteligencie. Aj keď sa takéto uvažovanie môže zdať nezmyselné, problém „iných“ typov osôb, napr. separovaných substancií ako anjelov, nachádzame vo filozofickom uvažovaní viacerých scholastických filozofov (Akvinský, Suárez), ktorí z pohľadu filozofie (epistemológie a metafyziky) problematizujú materiál teológie, no tiež v myšlienkových experimentoch moderných kognitívnych vedcov.

Problém slobodnej vôle pertraktuje článok Michaela Huemera, ktorý z hľadiska filozofie predkladá niekoľko otáznikov dotýkajúcich sa problému zodpovednosti za nespáchaný zločin, ako ho predstavuje film *Minority Report*.

Jeho text *Slobodná vôľa a determinizmus vo svete Minority Report (Free Will and Determinism in the World of Minority Report*, kap. 10) sa pýta, či nás poznanie našej budúcnosti, v ktorej páchame zločin, determinuje a robí v prítomnosti vinnými za neuskutočnenú budúcnosť.

V tretej časti je predstavený žánrovo pestrý súbor textov, ktoré tematizujú problém mysle z rôznych pohľadov na jej charakteristiku (*Part III: Mind: Natural Artificial, Hybrid and „Super“*). Podobne ako v prípade predchádzajúcich častí, aj tu si vypomáha príkladmi zo sveta literatúry a ako súvisiace diela uvádza dnes už kultové diela fantastiky: *Blade Runner*, *Terminátor*, *Ja, robot* či *Frankenstein*. Z hľadiska filozofie je hlavnou otázkou, čo definuje ľudskú myseľ a čo ju odlišuje od iných foriem inteligencie. Problém umelej inteligencie, ktorá ako téma patrí do dialógu kognitívnych vied (kybernetiky a neurovied), predstavuje hneď prvý článok – azda nezabudnuteľný text fantastiky – *Sny robota (Robot Dreams*, kap. 12) Isaaca Asimova. Ako napovedá názov, predmetom úvahy je možnosť sna u umelej inteligencie. Tento čisto literárny text nie je v antológii zahrnutý náhodne. Jeho význam pre diskusiu v modernej robotike dokazuje aj text Neda Blocka *Myseľ ako software mozgu (Mind as the Software of the Brain*, kap. 14), ktorý poskytuje kritickú interpretáciu a vovedenie čitateľa do tém počítačnej teórie mysle (computational theory of mind). Block svojím textom ilustruje dejiny a podoby tejto teórie a zároveň poukazuje na historické perspektívy a pramene, akými je diskusia okolo Turingovho testu a či Searlovej čínskej izby.

Okrem uvedených textov hodno spomenúť ďalší Dennettov článok – *Vedomie v myšliach človeka a robota (Consciousness in Human and Robot Minds*, kap. 16), ktorý možno vidieť ako pokračovanie ideí rozvíjaných diskusiou medzi definíciou mysle človeka a hodnotením stroja. Pri skúmaní materiálnosti či nemateriálnosti mysle, problému staromódneho dualizmu (old-fashioned dualism) nadväzuje Dennett aj na problémy Searlovej čínskej izby, ktorá, hoci nie je v antológii predstavená, je vo viacerých textoch tejto knihy parafrázovaná.

Do štvrtej časti knihy zahrnula Schneider texty, ktorých spoločným menovateľom sú etické a politické problémy (*Part IV: Ethical and Political Issues*). Ako sprievodné diela literatúry a filmu vybrala: *Prekrásny nový svet*, *Gattaca* a *Terminátor*. Z textov si pozornosť zaslúži predovšetkým článok Susan Leigh Anderson *Tri Asimove zákony robotiky a metaetika strojov (Asimov's 'Three Laws of Robotics' and Machine Metaethics*, kap. 21), ktorého pointou je kľúčový etický problém rozširovania priestoru a dosahu normatívnosti etického diskurzu, a to priamo úmerne rozširovaniu pôsobenia sveta vedy. Tým sa tento text dostáva do diskusie s Asimovým uvažovaním o podriadenosti robota (inej uvedomenej bytosti) človeku.

V podobnom duchu sa nesie aj text Nicka Bostroma, ktorý problematizuje etické konzekvencie umelej inteligencie (*Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence*, kap. 22). S predpokladom samoučenia a sebazdokonalenia umelej inteligencie musíme podľa Bostroma počítať aj s problémami etického diskurzu. Bostrom sa v texte pýta, či je možné sa etickým princípom naučiť, a ak áno, čo z toho vyplýva.

V poslednom tematickom bloku antológie sa Schneider vracia k témam, ktoré predstavujú jeden z najčastejších elementov toho, čo v literatúre sci fi nazývame *hardfiction*. Ide o tému priestoru a času (*Part V: Space and Time*). Už v počiatkoch fantastiky nachádzame problematizovaný problém času a cestovania časopriestorom. Ako sprievodné diela odporúča Schneider: filmy *Dvanásť opíc* a trilógiu *Návrat do budúcnosti* či knihu *Bitúnok* č. 5.

Prvým textom je dnes už kultový príbeh Raya Bradburyho *Zvuk hromu* (*The Sound of Thunder*, kap. 23). Pointou príbehu sú riziká cestovania v čase, pri ktorých aj malou zmenou v histórii dochádza k radikálnym zmenám prítomnosti. Bradburyho text do istej miery zrkadlí moderný fenomén teórie chaosu, tzv. butterfly efekt, ktorý v zjednodušenom chápaní môžeme interpretovať ako radikálny následok vzhľadom na rozsah možností a dôsledkov, čo spôsobuje nepomerne menšia príčina.

Schneider volí veľmi vhodne aj ďalší článok, ktorým je text Teda Sidera *Čas* (*Time*, kap. 24). Príklady zo sveta fantastiky nezriedka charakterizuje naivné chápanie času. Sider sa pýta na definíciu času – čo to vlastne je a aká je jeho prirodzenosť. Jeho článok však nie je len problematizovaním tohto filozofického problému par excellence, ale aj pokusom o nové chápanie a akcentovanie interpretácie času vo vzťahu ku priestoru a logických možností takéhoto uvažovania. Ako priestor myšlienkového experimentu nevolí nič menej problematické ako filmovú ságu *Terminátora* – problém možností meniť prítomnosť cestou do minulosti.

Ďalší zahrnutý článok patrí medzi kľúčové texty dialógu medzi filozofiou prírody, logikou a svetom vedeckej fikcie. Ide o článok Davida Lewisa *Paradoxy cestovania v čase* (*The Paradoxes of Time Travel*, kap. 25), jeho predmetom je azda najvýznamnejší myšlienkový experiment dotýkajúci sa cestovania v čase, ktorý vedie ku skutočnému logickému problému, tzv. paradoxu starého otca (grandfather paradox). V tomto parodoxe sa problematizuje možnosť zmeniť našu minulosť pomocou stroja času, čo však otvára logickú možnosť zmeniť minulosť tak, že k vynálezu takéhoto prístroja nedôjde.

Spomenúť hodno aj poslednú kapitolu knihy, záverečný text piatej časti *Zázraky a divy: Science fiction ako epistemológia* (*Miracles and Wonders : Science Fiction as Epistemology*, kap. 27) Richarda Hanleya. Jeho štúdiá je ako by sumárom, čo sa dotýka nielen motívov, s ktorými sa stretávame na stranách vedecko-fantastickej literatúry, ale aj predchádzajúcich článkov. Hanley reaguje na Chalmersove i Bostromove idey. Východiskom jeho záujmu je pojem zázraku, ktorý problematizoval už David Hume. V texte sa pokúša ukázať, v akom zmysle sú zázraky možné a v akom zmysle a kontexte sa o zázrakoch dá, v non-religióznom zmysle slova, hovoriť. Tento kontext podľa Hanleya predstavuje priestor tzv. simulačných hypotéz.

Antológia Susan Schneider predstavuje malý, ale úspešný výber stále aktuálnych textov, ktoré predstavujú prienik medzi svetom myšlienkových experimentov vedeckej fantastiky a filozofického záujmu. Takémuto výberu sa dá vytknúť predovšetkým jeho obmedzenosť, ale to je osud každej antológie, do ktorej nemožno vtesnať všetko. Ku každej časti by bolo možné uviesť mno-

ho diel, ktoré by doplnili, a možno aj rozšírili rámec daného problému. Pochybnosti však môže vyvolať absencia práve takých textov, akými sú diela Stanisława Lema (*Solaris*, *Pánov Hlas*), ktorý sa nezaoberal len problémami vedeckej fikcie, ale vo svojich dielach rieši filozofické idey (utópia – antiutópia, problém relativizmu jazykových foriem, otázka technokracie, filozofia vedy a i.). Iným textom, ktorý by bolo vhodné vidieť, a ktorý síce Schneider uvádza, ale širšie nepredstavuje, je dielo *Neuromancer* Williama Gibsona, kde je pertrakovaný problém internetu ako priestoru bez hraníc. Gibsonovo dielo, ktoré takpovediac zakladá subkultúru kyberpunku, nekladie len otázky epistemológie a kognitívnych vied (telo a duša, umelá inteligencia, matrix ako priestor), ale problematizuje aj politické a etické témy. Kriticky sa možno pozrieť aj na pomer rozsahu, ktorý je venovaný jednotlivým témam. Napriek tomu, že kniha je delená do piatich okruhov, jednotlivé časti sú si miestami podobné a riešia z iných aspektov ten istý problém. Tým sa zužuje priestor dialógu i žánrová pestrosť. Tento zámer však musíme rešpektovať a interpretovať ako pečať editorky, ktorej hlavným záujmom je svet kognitívnych vied a filozofie mysle.

Ambíciu a zároveň adresáta prezentovanej antológie vyjadruje editorka v závere úvodnej štúdie. Schneider predkladá danú prácu v nádeji, že pre každého, kto sa doteraz zaujímal len o svet vedeckej fikcie, a pre každého, kto je začiatočník vo filozofii, poskytne kniha priestor na zamyslenie a „navštívenie“ oboch svetov, a tým aj na použitie optiky filozofie v čítaní literatúry a naopak. Nespornou hodnotou knihy je vyvážená úroveň dialógu medzi dvoma svetmi. Schneider neskľáva k oslave vedeckej fikcie a literatúry na úkor filozofie a nestráca sa tak v opise celého spektra problémov v jednotlivých žánroch. Jej kniha je predovšetkým hľadáním spoločného diskurzu, nie odhaľovaním stôp jednotlivých vplyvov, čo zaiste ocení čitateľ vedeckej fikcie, no tiež filozofie.

Lukáš Jeník, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava